

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2021, 8 (2), 863-884

**İNSANIN VE İMTİHANIN VAROLUŞ AMACI OLARAK AHCEN-İ AMEL VE
SONUÇLARI**

**The Best Behavior and Consequences as the Existential Purpose of Human and
Trial**

Sami KİLİNÇLİ

Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir
Anabilim Dalı, Türkiye, e-Mail: kilincilisami01@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-8232-7474

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received:	22/10/2021
Kabul Tarihi / Accepted:	30/11/2021
Yayın Tarihi / Published:	30/12/2021
Cilt / Volume:	8
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	863-884

Atıf / Cite as: Kılınçlı, Sami. "İnsanın ve İmtihanın Varoluş Amacı Olarak Ahşen-i Amel ve Sonuçları" [The Best Behavior and Consequences as the Existential Purpose of Human and Trial]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (2021), 863-884.

Doi No: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.1013556>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (2) 2021: 863-884
İNSANIN VE İMTİHANIN VAROLUŞ AMACI OLARAK AHSEN-İ AMEL VE SONUÇLARI*

Sami KILINÇLI**

Öz

İnsanın ve hayatın niçin yaratıldığı sorusuna Kur'ân'da Allah'a kulluk etmek, Allah'ın halifesi olmak ve ahsen-i amele/en iyi davranışa sahip olmak gibi farklı cevaplar verilmiştir. Bu çalışma, insanın varlığına anlam ve hedef belirleyen bir konu olarak ahsen-i ameli ve sonuçlarının neler olduğunu mevzuu ihtiva eden Hûd 7, el-Kehf 7 ve el-Mülk sûresi 2. âyetler çerçevesinde ele almaktadır. Müfessirlerin yorumlarından ahsen-i amelin ihlâs, tevekkül ve istikamet sahibi olup dünyevileşmeyen mü'minler tarafından işlenebileceği, dolayısıyla ahsen-i amelin kulluk ve kemalde üst mertebeyi anlattığı anlaşılmaktadır. Ahsen-i amel dairesine giren davranışların sadece organların amelleriyle sınırlı olmadığı, kalbin amellerini de kapsadığı, bu hedefe ulaşan mü'minlerin âyetlerde övülüp takdir edildikleri, dünya ziynetlerine aldanarak bu amaçtan uzaklaşan müşriklerin ise eleştirildikleri görülmektedir. Ahsen-i amel ile ulaşılan ihsân makamının kulu hem ilahi lütuf ve ikramlara ulaştırdığı hem de marifetullah konusunda bilgi ve tecrübe sahibi yaptığı görülmektedir. Konuyla ilgili müfessirlerin yorumlarının aynı temelde olması bu konuda genel olarak ortak anlayışın bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayatın Anlamı, Varoluş Amacı, İmtihan, Ahsen-i Amel, İhsân

The Best Behavior and Consequences as the Existential Purpose of Human and Trial

Abstract

Different answers have been given in the Qur'an to the question of why humans and life were created, such as serving God, being God's vicegerent, and having the best behavior. This study deals with the best behavior as a subject that determines the meaning and goal of human existence and what its consequences are within the framework of the verses containing the subject which are Hûd 7; el-Kehf 7 and the 2nd verse of el-Mülk sura. It is understood from the interpretations of the commentators that the best behavior can be exhibited by believers who have sincere commitment, faith and destination and who do not secularise and therefore the best behavior describes the upper rank in servitude and maturation. It is seen that the behaviors that fall within the scope of the best behavior are not limited to the deeds of the organs, but also include the deeds of the heart, that believers who achieve this goal are praised and appreciated in the verses, while the polytheists who are deceived by the world's ornaments and stray from this goal are criticized. It is seen that the beneficence rank, which is achieved with the best behavior, not only makes the servant reach divine favors and treats, but

* Makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir unsur taşımadığına, yazar/ lar arasında çıkar çatışması olmadığına ve makalenin hazırlanmasında herhangi bir kurumdan maddi destek almadığına dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, Türkiye, e-Mail: kilincisami01@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-8232-7474

also makes them have knowledge and experience in knowing and recognizing Allah. The fact that the interpretations of the commentators on the subject are on the same basis shows that there is a general understanding on this issue.

Keywords: The Meaning of Life, Purpose of Existence, Trial, The Best Behavior, Beneficence

Structured Abstract: The question of why humans and life were created is one of the most debated issues throughout history. In the Qur'an, which deals with existence, human and life holistically, this question has been answered from different angles such as being tested, worshiping Allah, being the caliph of Allah and having the best behavior. When these answers are considered as a whole, the purpose of existence of human, life and trial is answered in all aspects. In this study, from among the answers in question, the creation of death, life and the test with the aim of reaching the best behavior and the results of achieving the best behavior are discussed within the framework of the commentators' views in the context of the verses of Hûd 7; el-Kehf 7 and verse 2 of el-Mülk sura. It is seen that the commentators describe the best behavior as fulfilling the religious duties in the best way, the deeds that the owner does not expect in return, avoiding the haram most, being renounced, and doing both the external and the heartly works in the best way, as it is sunna for Allah. In these explanations, it is explained that the deeds of this level can be performed by religious people, benevolent people, believers who have self-renunciation and taqwa, who have faith and direction, who do not have excessive desires, who do not overestimate their deeds, and who only turn to Allah's consent. Especially in the explanations put forward in the context of the verse, it is seen that the biggest obstacle in achieving the best behavior is to turn away from the purpose of creation by becoming worldly. In the 2nd verse of el-Mülk sura, death is mentioned before life. This style of expression in the verse is explained by the commentators as an emphasis on the transience of the world and not forgetting death, keeping the "test" responsibility alive in human beings, thus doing good deeds and staying away from haram. In the verses, targeting believers with the best deeds, not the many deeds, emphasizes the value of the deeds of the heart and self-renunciation. From the explanations made on this subject, it is understood that the best behavior describes the highest level of servitude and perfection, and describes the deeds that advance those who are close to Allah, benevolent people and believers from one level to another. It is seen that the beneficence rank, which is achieved with the best behavior and defined as "worshipping as if seeing Allah", not only makes the servant reach divine favors and treats, but also makes them obtain knowledge and experience in the recognition of Allah. The topic of best behavior also tells that the mature servitude that Allah demands from believers can only be achieved with great struggle and struggle against self, evil and enemy, and that faith, which has great results in this respect, also requires a great responsibility, and that the caliphate of Allah can only come to the fore at this level. The fact that the purpose of humans' creation is to reach the best and highest spiritual level does not mean that those who cannot reach the stated goal lose the test. The main problem here is that the higher goal set by Allah is forgotten and ignored, and people do not make an effort to change their morals and trajectories. It is understood from the context of the verses and the explanations of the commentators that a message was given to the Prophet and Companions who were excluded, despised and oppressed in Mecca as "You are committing the best behavior by adhering to the purpose for which you were created. With this state of yours, you are worthy of the praise of Almighty Allah. Do not care about the world and worldly polytheists and what they do." In this case, the polytheists, who see themselves as the truth, are criticized for being away from the truth and the purpose of creation and are weakened psychologically. The fact that commentators from different schools of tafsir comment on the subject on the same basis shows that there is a common understanding on the issue of the best behavior.

Keywords: The Meaning of Life, Purpose of Existence, The Best Behavior, Beneficence

GİRİŞ

Kâinattaki her varlık kendi yaratılış amacı doğrultusunda her açıdan en güzel, yetenekli ve donanımlı şekilde yaratılmıştır. İnsanın niçin yaratıldığı sorusu zihinleri meşgul eden meselelerdendir. Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın bizzat elleriyle yaratıp¹ ruhundan üflediği² özel ikram ve lütuflarına mazhar kıldığı³ insanın en güzel/ahsen-i takvîm üzere yaratıldığı⁴ beyan edilmektedir. Güneş, ay, gece ve gündüz gibi mahlûkatın kendisine boyun eğdirildiği ve sayılamayacak kadar çok nimetin kendisine lütfedildiği insan⁵ varlığın yaratılmasının maksûdu olarak tanımlanmaktadır.⁶

İnsanı merkeze alan bir kitabın onun yaratılış amacından ve hedefinden bahsetmemesi mümkün olmadığından farklı âyetlerde insanın var oluşunun farklı yönlerine dikkat çekilmiştir. Göklerin, yerin ve dağların üstlenmediği emaneti üstlenen insanın⁷ ez-Zâriyat sûresi 56. âyette Allah'a kulluk etmek için, el-Bakara 30. âyette Allah'ın halifesi olarak ve el-Mülk Sûresi 2 ve benzeri âyetlerde de⁸ en güzel ameli işlemek için yaratıldığı beyan edilmektedir. Bu âyetlerden ahsen-i takvîm üzere yaratılan insandan Allah'ın istediği olgunluğa/kemale ulaşması için ahsen-i amel talep edildiği görülmektedir.

ez-Zâriyât sûresi 56. âyette insanların ve cinlerin yaratılış amaçlarının Allah'a kulluk etmek olduğu açıklanmaktadır. Müşriklerin inkâr ve şirklerini anlatan pasajdan sonra gelen bu âyetteki kulluk Mukâtil'e (öl. 150/767) göre tevhide inanmak, diğer ifadeyle tevhid üzere kulluktur.⁹ ez-Zâriyât 56. âyetteki kulluğun ulaşması gereken merteye el-Mülk Sûresi 2 ve benzeri âyetlerde ahsen-i amel olarak açıklanmıştır. Bu durumda insanın var oluş amaç ve hedefinin ahsen-i amel derecesinde olgun kul olmak olduğu ifade edilebilir.

İ. Mâtürîdî'nin (öl.333/944) izahıyla emir ve nehiylerin hikmeti emir ve yasakları belirleyeni tanımaktır. Emir ve yasakları belirleyen olarak Allah'ı tanıma imkânı canlılar içinde insana has kılınmıştır. Bir varlığı kendisine faydalı olan şeyden uzak tutmak isabetli olmadığı/mümkün olmadığı gibi insanın da Allah'ı tanıma yollarından uzak tutulması mümkün değildir. Bundan dolayı kâinat Allah'ın birliğine ve hikmetine alâmet olarak yaratılmıştır. Eğer insanın Cenâb-ı Hakk'ı tanıma imkânı olmazsa o zaman varlığın yaratılması anlamsız olurdu.¹⁰ Bu Allah rızası için yapılan ilmi faaliyetlerin ve ahsen-i amel seviyesindeki kulluğun Allah'ı tanıma/marifetullah ile sonuçlanması anlamına gelmektedir.

1 Sâd 38/75.

2 el-Hicr 15/29; es-Secde 32/9; Sâd 38/72.

3 el-İsrâ 17/70; el-Câsiye 45/13.

4 et-Tîn 95/4.

5 İbrâhîm, 14/32-34.

6 Ebû Seleme es-Semerkindî, *Mâtürîdîliğin Temel İnanç İlkeleri*, çev. Ahmet Salim Kılavuz (İstanbul: Endülüs, 2019), 90.

7 el-Ahzâb 33/72.

8 Hûd 11/7; el-Kehf 18/7.

9 Ebu'l-Hasen b. Süleyman Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 3/280-281.

10 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Âruçî (Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, 2017), 57.

Mâtürîdî'ye göre imanın tasdik açısından, inkârın da tekzip açısından sonu ve nihayeti olmadığı cezaları da buna göre olmaktadır.¹¹ İnsan dünya hayatında çok farklı yollarla imtihan edilmektedir. Bu imtihan insanın gizlediği huy ve duyguların açığa çıkarılması içindir.¹² İnsanın çok farklı konulardaki zaman zaman ağırlaşan imtihanlardan başarıyla çıkarak en güzel ameli işlemesi kolay bir husus değildir. Kolay olmayan bu hedefin sonu olmayan imanda insana dereceler kazandıracığı muhakkaktır.

Hız. Peygamber ve dolayısıyla tüm peygamberler insanlara âyetleri okumak, kitab ve hikmeti öğretmek ve onları tezkiye edip arındırmak için gönderilmiştir.¹³ Bu durumda kâinatın potansiyeli en geniş ve maksud varlığı olarak insanın yaratılış amacının tüm yanlış düşünce, inanç, davranış ve dünyevileşmeden nefsinin tezkiye edip olgunlaşması olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle insanın var oluş amacı Allah ve resulünün gösterdiği yol ve usulle kendini gerçekleştirerek O'nun seçkin kulu olmaktır. İnsanın hilafet görev ve yetkisi önce kendini ıslahı, sonra da toplumu ıslah etmeyi içermektedir. İnsanın tezkiye edilmesi ile ahsen-i amele ulaşması arasında güçlü bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

Ahsen-i amel işlemek, ihsân sahibi olmak anlamına geldiği için, ahsen-i amel, ihsân ve muhsin konularının birlikte ele alınması gerekmektedir. İhsân konusunu filolojik,¹⁴ inanç-ahlak ilişkisi¹⁵ ve hadisler açısından ele alan¹⁶ çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu makalelerde ihsân, genel olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise ilgili âyetler bağlamında tefsir eserleri çerçevesinde ahsen-i amelin ne olduğu ve insanın yaratılış amacıyla ilişkisi ve önemi ortaya konulacaktır.

1. İhsân Kavramı

"حس-ن" kökünden masdar olan "حسن/husn akıl, hevâ ve his tarafından sevilen, güzel ve hoş görülüp rağbet edilen her şey için kullanılmaktadır. İnsanın nefsi, bedeni ve halleri açısından elde ettiği ve kendisini sevindiren her nimete de *hasene* denilmektedir. Hasenenin zıddı seyyiedir. Bu kökten türeyen اِحسان/ihsân ise başkasına yapılan iyilikleri ve işinde iyi olmayı¹⁷ anlattığı gibi güzelleştirmek, süslemek, bir işi güzel ve iyi yapmak anlamlarında da kullanılmaktadır.¹⁸

Fîruzabâdî'nin (öl. 817/1415) izahına göre ihsânda bulunan kişiye *muhsin* denilmektedir. Bir insanın gerçekleştirdiği işin ihsân seviyesine ulaşabilmesi için hem neyi nasıl yapması icap ettiğini iyi bilmesi hem de bu bilgisini en güzel biçimde eyleme dönüştürmesi gerekir. Hz. Ali, "İnsanlar işlerini ihsânla

¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 183.

¹² Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 264.; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 5/189.

¹³ Bk. el-Bakara 2/129, 151; Âl-i İmrân 3/164; el-Cuma 62/2.

¹⁴ Hüseyin Polat, "Kur'an-ı Kerim'de İhsân Kavramına Filolojik Bir Yaklaşım", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Aralık 2012), 113-133.

¹⁵ Mustafa Yüce, "İnanç-Ahlak İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsân Kavramları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2 (Aralık 2013), 111-148.

¹⁶ Necmeddin Şeker-Ferize Yeksek, "Hadislerde İhsân Kavramı", *Akademik-Us* 3/1 (Eylül 2019), 15-39.

¹⁷ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, 1426), 125-126.

¹⁸ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b Ömer b Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ* (Beyrut: Dâru't-Tenviri'l-Arabi, 1984), 84.

yapmalarına göre değer kazanır” derken de bunu kastetmiş olmalıdır. Allah’ın yarattığı her şeyi ihsânla yarattığını bildiren âyette de¹⁹ ihsân kavramı bu anlamda kullanılmıştır. Ayrıca ihsân karşısındaki hak ettiğinden fazlasını vermek ve alacağın bir kısmından da vazgeçmek anlamında olduğu için adaletten daha üst bir mertebedir. Bundan dolayı da el-Bakara 195. âyette Allah’ın muhsinleri sevdiği haber verilmiştir. İhsân imanın özü, ruhu ve kemali, dolayısıyla kulluk mertebelerinin en üstünü olarak kemâl yolundaki bütün menzilleri/hâl ve makamları içermektedir. Hz. Peygamber’in “Cibrîl hadisi” diye bilinen hadiste geçen, “İhsân, Allah’ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O’nu görmesen de O seni görmektedir”²⁰ şeklindeki açıklaması kulun Allah ile birlikteliği, murâkabe, haşyet, muhabbet, ma’rifet, inâbe, ihlâs gibi imanın bütün makamlarına işaret etmektedir.²¹ Bu izahlardan ihsânın nefsi tezkiye süreçlerinin zirvesi olduğu, muhsinlerin Cenâb-ı Hakk’ın özel/has kulları olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Allah’ı görüyormuşçasına kulluk etmenin manevi tecrübe ve marifetullah konusunda ilerlemeyi anlattığı görülmektedir.

Konuyu benzer şekilde açıklayan Seyyid Şerif Cürçânî’ye (öl. 816/1413) göre ihsân, basiret nuruyla Rubûbiyetin yüceliğini müşâhede ederek ubudiyeti tahkik diğer ifadeyle kulluğu üst seviyede tecrübe etmektir. Aynı şekilde ihsân Cenâb-ı Hakk’ı sıfatlarıyla muttasıf olarak ve sıfatlarına muttali olarak görmektir. Kul yakinen O’nu görmekte fakat hakikatini görmemektedir. Kul Cenâb-ı Hakk’ı hakikatiyle değil ancak sıfatlarının perdesinin ardından gördüğü için hadiste “Sanki O’nu görüyormuş gibi” buyrulmuştur.²² Bu ifadelerden ihsânın Allah Teâlâ’ya kurbiyet ve semereleriyle sonuçlandığı anlaşılmaktadır. İnsanın hoşuna giden rağbet ettiği şeylere *hasene* denildiği gibi, kul Allah’ın hoşuna gidecek niyet ve amellere sahip olduğunda Cenâb-ı Hakk’ın sevgi ve ilgisine mazhar olmakta ve muhsin olarak isimlendirilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Hûd 11/7,²³ el-Kehf 18/7²⁴ ve el-Mülk 68/2.²⁵ âyetlerde hayatın, ölümün ve imtihanın insanların hangilerinin ahsen-i amel/en güzel ameli işlemek hedefine ulaşip ulaşmadıklarının belirlenmesi için yaratıldığı açıklanmaktadır. Bu âyetlerden el-Kehf 7’de dünyevileşme tehlikesine dikkat çekmek için imtihanın önemli bir konusu olarak dünyadaki varlıkların ziynet kılındığı da ayrıca vurgulanmaktadır.

¹⁹ es-Secde 32/7.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, ed. Bedreddîn Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “İman” 37.

²¹ Mecdudîn Muhammed b. Ya’kûb Fîruzabâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali Neccâr (Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts), 2/465; Ayrıca bk. Mustafa Çağrı, “İhsân”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/544.

²² Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2018), 69.

²³ “O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Böyle iken “Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz” desen, inkârcılar “Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür” derler.”

²⁴ “Biz, yeryüzünde bulunanları yer için ziynet kıldık ki insanları deneyelim, bakalım hangisi daha güzel amel/işlerde bulunacak.”

²⁵ “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sinamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”

Yûnus, 10/26,²⁶ en-Nahl, 16/30²⁷ ve el-Ahkâf 46/16.²⁸ ve âyetlerde en güzel davranışları ortaya koyanlara en güzel şekilde ve fazlası olan özel lütuflarla karşılık verileceği anlatılmaktadır. el-Ahkâf 16. âyette عَنْ أَكْمَلُوا وَتَجَاوَزُوا عَنْ أُولَئِكَ الَّذِينَ تَتَّقُونَ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمَلُوا وَتَتَجَاوَزُوا عَنْ أَصْحَابِ الْجَنَّةِ buyrulurarak “en güzel amellerin kabul edileceğinin” vurgulanması bu ölçüye uymayan amellerin durumunu da açıklamış olmaktadır. Bu âyet “Nice oruç tutanlar oruçtan nasiblerinin sadece açlık; nice namaz kılanın namazdan nasibinin ancak yorgunluk ve zahmetten başka bir şey olmadığını”;²⁹ Hz. Peygamber’in namazını dikkatli kılmayan mü’mini uyararak “Namazını tekrar kıl çünkü sen kılmadın” demesini;³⁰ insanların işitmesi ve riyâ için amel yapanların ahirette rezil rüsvay olacaklarını³¹ ve namazın alelacele kılınmasını namazdan hırsızlık³² olarak tavsif edildiğini açıklayan hadislerle aynı muhtevayı anlattığı görülmektedir. Âyet ve hadislerde huşu, ihlâs ve itina ile en güzel şekilde yerine getirilmeyen ibadetlerin kabul edilmediği anlatılmaktadır. Bu durumda hem ayetlerde hem de hadislerde kuldan ahsen-i amelin istenildiği anlaşılmaktadır.

2. Ahsen-i Amel ile İlgili Âyetler ve Müfessirlerin Görüşleri

2.1. Hûd Sûresi 7. Âyet: İnsanın Ahsen-i Amele Ulaşması İçin İmtihan Edilmesi

İnsanların hangilerinin en iyi ameli ortaya koyacağını belirlemek için imtihan edildiklerinin açıklandığı ilk âyet nüzul listesinde 52. sırada olan Hûd Sûresinin 7. âyetidir. Hûd sûresinin ilk altı âyetinde Kur’ân’ın ilahiliğine, Hz. Peygamber’in risaletinin gerçekliğine vurgu yapıldıktan sonra müşrikler şirk, diriliş ve inkâr konularında uyarılarak Allah’ın ilim ve kudretinin her şeyi kuşattığı gibi konular anlatılmaktadır. İmtihanın amacının anlatıldığı 7. âyette ise “*O, hanginizin ahsen-i amel sahibi olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’i su üstünde iken gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Böyle iken ‘Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz’ desen, inkârcılar ‘Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür’ derler.*” buyrulmaktadır.

Mukâtil b. Süleyman’a göre ahsen-i amel farzları en iyi ve tam yapmaktır.³³ Kuşeyrî’ye (öl. 465/1072) göre en güzel amel en ihlâslı yapılan, sahibinin karşılık beklemediği ve Allah Teâlâ’nın şuhûdunun istiğrakından dolayı sahibinin görmediği ameldir.³⁴ Kuşeyrî’nin ahsen-i amel izahında ihlâs ve Cenâb-ı Hakk’ı şuhûdun öne

²⁶ “Güzel ve yararlı davranış gösterenlere/ahsen-i amel işleyenlere daha güzeli ve fazlası vardır. Onların yüzleri ne (günahtan) kararacak ne de (utançtan) kızaracaktır. İşte onlar cennetin sakinleridir, onlar orada kalacaklardır.”

²⁷ “Allah’a karşı gelmekten sakınan kimselere, “Rabbimiz ne indirdi?” denildiğinde, “Hayır indirdi” derler. Bu dünyada iyilik yapanlara/ahsen-i amel işleyenlere bir iyilik vardır. Ahiret yurdu ise daha hayırlıdır. Allah’a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzeldir.”

²⁸ “İşte bunlar; yaptıklarının en güzelini kabul ederiz ve kötülüklerinden geçer affederiz; (bunlar) cennet halkı içindedirler. (İşte bu,) Onlara va’dolunan doğru bir vaaddir.”

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Sıyâm” 21.

³⁰ Buhârî, “Ezân” 95; Müslim, “Salât” 45.

³¹ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, “Rikâk” 36.

³² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, neş. Şuayb Arnavut, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Kasru’s-salât” 23.

³³ Mukâtil, *Tefsîr*, 3/381.

³⁴ Ebü’l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1436), 2/36.

çıktığı görülmektedir. İhlâs niyet ve ibadetlerin özü olduğu için en iyi amelin ilk şartı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu izahlar Cibril hadisindeki ihsân tanımını da hatırlatmaktadır.

Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) izahına göre Yüce Allah, varlığı insanların yaşaması, nimetlerin lütfedilip taatlerle yükümlü kılınmaları ve günahlardan uzak durmaları için hikmetle yaratmıştır. Eğer "Mü'minlerin amelleri iyi ve en iyi; mü'min ve kâfirlerin amelleri ise güzel ve çirkin şeklinde farklılık göstermektedir, âyette niçin sadece en iyi amelden bahsedilmektedir, bu nasıl belirlenecektir" denilirse şu şekilde cevap verilir: Ameli en iyi olanlar müttakilerdir. Bunlar Allah'ın kullarından beklediği ameller konusunda önde gidenler oldukları için Allah Teâlâ onlara verdiği değeri göstermek, konularına dikkat çekmek ve diğer insanlara örnek göstererek teşvik etmek için müttakileri özel olarak zikretmiş, diğerlerini ise zikretmemiştir. Hz. Peygamber'in imtihanın "akıl açısından en iyi, Allah'ın haramlarından en çok sakınan ve O'na itaatte en hızlı davrananları"³⁵ belirlemek için yaratıldığını açıkladığı nakledilmektedir.³⁶

Zemahşerî'nin izahında ahsen-i amel işleyenlerin müttakiler olduğu, bu mertebeye erişenlerin âyette vurgulanmasından takvanın nafileler kapsamında değerlendirilen bir konu değil, yaratılış ve imtihanın amacı olması dolayısıyla her iman ehlinin takvaya ulaşmak için gayret sarf etmesi gerektiğine işaret etmektedir. İnsanın ve hayatın yaratılmasının en iyiye ulaşmak için yaratıldığını düşündüğümüzde yapılmaya da olur anlamında nafile şeklinde tanımladığımız ibadet ve davranışların aslında büyük hedeflerin gerçekleşmesinde çok değerli oldukları ve bundan dolayı gerçek önemlerini hissettirecek şekilde daha farklı bir ifade ile tanımlanmaları gerektiği de hissedilmektedir.

Fahredden er-Râzî (öl. 606/1210) bu âyetin tefsirinde Yüce Allah'ın bu âlemi mükellefin maslahatı ve imtihanı için yarattığını, imtihanın varlığının yeniden diriliş ve hesabı gerekli kıldığını vurgulamaktadır.³⁷ İbnu'l-Cevzî (öl.597/1201) ise Allah Teâlâ'nın insanları yaptıklarına karşılık vermek, yer ve gökteki delillerden ibret alanları mükâfatlandırıp inanmamakta ısrar edenleri cezalandırmak için imtihan ettiğini belirtmektedir. Ahsen-i amelden ve bunu işleyenlerden ne kastedildiği konusunda müfessirlerden "haramlardan en çok sakınan ve Allah'a itaatte en hızlı davrananlar; Allah'a tâat konusunda en iyi; akli en tam olan ve dünyada en zahit olanlar" şeklinde dört farklı görüş nakledilmektedir.³⁸ İbnu'l-Cevzî'nin naklettiği görüşlerde, ibadette en hızlı ve en iyi olmak, vera' ve zühd kavramlarının öne çıkarıldığı görülmektedir. Sonuç olarak bu yorumlar da Zemahşerî'nin takva ve müttaki kavramlarındaki "duyarlı bir dindarlık" vurgusunu desteklemektedir.

³⁵ Keşşâf'taki hadisleri araştıran ve notlandıran Abdurrezzaâk el-Mehdî dipnotta bu rivayetin uydurma/mevzu olduğunu kaydetmektedir. Bk. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 2008), 2/361.

³⁶ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 3/184-185.

³⁷ Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401), 17/195-196.

³⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mecdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1431), 2/359.

İbnu'l-Cevzî'nin naklettiği görüşleri kaydeden Kurtubî (öl.671/1273) farklı olarak Hz. İsa ile ilgili şu rivayeti zikretmektedir: Rivayete göre Hz. İsa uyuyan bir adamın yanına vardığında “Ey uyuyan kalk da Allah’a kulluk et” dedi. Adam uyanarak “Ey ruhullah! Ben kulluk ettim.” dedi. Hz. İsa “Nasıl kulluk ettin?” deyince adam “Dünyayı ehline bıraktım” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. İsa “Uyumaya devam et, sen âbidlerden oldun” dedi.³⁹ Bu rivayette de dünyaya meyletmemek diğer ifadeyle zühd öne çıkmaktadır. Dünya sevgisinin birçok kötülüğün kaynağı olduğu düşünüldüğünde sünnet üzere yaşanan zühdün takva ve ihsâna ulaşmak için gerekli bir tavır olduğu anlaşılmaktadır.

Âyeti farklı açılardan tefsir eden İbn Âdil (VIII./XIV. yüzyıl) bu âyette Hz. Muhammed’e yönelik şeref, kerem, övgü, yüceltme olduğunu; hakikate inanılmayacak, olmayacak şey anlamında sihir diyen kâfirlerin ise kaybettiklerinin açıklandığını kaydetmektedir.⁴⁰ Bu izaha göre âyette “Ey Muhammed sen ihsân üzere yaşıyorsun, seninle birlikte olanlar da doğru yolda ilerliyorlar. Siz imtihanı kazanıyorsunuz, sana düşmanlık yapanlar kaybediyor” mesajı verilmiş olmaktadır. Mekke’deki mü’minlerle müşrikler arasındaki tartışmalar hesaba katıldığında bu yorumun âyetin bağlamıyla örtüştüğü ve bu âyetle zor durumda olan Hz. Peygamber ve sahâbîlere moral ve destek verildiği düşünülebilmektedir.

Bikâî’ye (öl. 885/1480) göre bu âyette zahirdeki görevleri ifa ederek en güzel amellere sahip olmaya, kalbin ilmi ve amelleri konusunda daima kemal mertebelerine terakkiye teşvik bulunmaktadır. Varlığın yaratılması ve imtihan ancak her insana hak ettiği karşılığın verileceği ahiret hayatı ile tamam olabilir. Müşrikler kendilerine mühlet verilmesini yanlış yorumlayarak “Bu sözler ancak inanılmayacak gerçek olmayan iddialardır” demişlerdir.⁴¹

Âyeti Bikâî’ye yakın bir tarzda yorumlayan Bursevî’ye (öl. 1137/1725) göre imtihanın amacı muhsinlerin ortaya çıkmasıdır. Burada insanları en iyi olanı yapmaya, çirkin ve günahlardan uzak durmaya teşvik bulunmaktadır. Buradaki en iyi amel hem kalb hem de organların amellerini kapsamaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber bu âyetle ilgili olarak “Hanginizin en iyi akla sahip olacağını belirlemek için yarattı” buyurmuş ve konuyu “Akli en tam olanınız, Allah’tan en çok korkanınız, O’na taatte en hızlı olan, çabuk davrananızdır” şeklinde açıklamıştır.⁴² Bikâî ve Bursevî’nin izahlarında diğer müfessirlerde görmediğimiz kalb, kalbin amelleri ve kemal mertebeleri konularının vurgulandığı ve imtihanın muhsinlerin/en seçkin kulların ortaya çıkması için yapıldığının açıklandığı görülmektedir. Muhsinler kemal sahipleri olarak kabul edildiğinde, imtihanın insanların en olgunlarının, dolayısıyla Allah’a kurbîyet kesbedenlerin ortaya çıkması için yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Vâkıa suresi 10-26. âyetlerde anlatılan Allah yolunda öncü olan

³⁹ Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdu’l-Hasen et-Türkî (Beyrût: Müessesu’r-Risâle, 1427), 11/76-77. Benzer bilgiler için ayrıca bk. Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1413), 8/291-292.

⁴⁰ Ebû Hafs Ömer b. Ali İbn ‘Âdil, *el-Lubâb fi ‘ulûmu’l-kitâb*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd vd (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419), 10/440-441.

⁴¹ Ebü’l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer Bikâî, *Nazmu’d-dürer fi tenâsubi’l-âyâti ve’s-suver* (Kâhire: Dâru’l-Kütübî’l-İslâmî, ts.), 9/238-242.

⁴² İsmail Hakkı el-Bursevî, *Râhu’l-beyân* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.), 4/107.

sâbikûn/mukarrabûn sınıf ve makamına ulaşmak mü'minler için en büyük hedef olmaktadır.

Diğer müfessirler kalbe açıkça değinmeden takva, zühd ve vera'dan bahsetmektedir. Kalpte ihlâs olmadan takva ve zühd gibi konular gerçekleşmeyeceği bu müfessirlerin açıklamalarının da dolaylı olarak hem kalbin hem de bedenın amellerine işaret ettiği söylenebilir. Ancak yine de kalbin ve amellerinin açıkça zikredilmesi konunun anlaşılması ve her şeyin kalpte başlayıp bittiğinin de hatırlanması anlamında önemli bir husustur. İnsanın tüm davranışları kalbindeki kabul ve retlerin sonucu olduğu için en hayırlı amelin en olgun ve temiz âyetteki ifadesiyle selim kalbin⁴³ ürünü olmaktadır. Kalb-i selîme sahip olanlar yaratılış amacına ulaşırken kalbi marazlı,⁴⁴ katı⁴⁵ ve günahkâr⁴⁶ olanlar yaratılış amacından uzaklaştıkları için imtihanı kaybetmektedir.

Konuyu daha geniş açıdan ele alan Âlûsî'ye (öl. 1270/1854) göre Yüce Allah dünyada insanın ihtiyaç duyduğu her şeyi yaratmıştır. Ahsen-i amel kalbin amellerini de kapsamaktadır. İmtihanın en zahit, en müttaki ve en çok şükreden kim olduğunu belirlenmesi için yaratıldığı söylenmiştir. Âyette bahsedilen amelin zühd ve takva anlamını içermesi mümkün olmakla birlikte en doğru görüş kalbin ameli olmasıdır. Kulun üzerine vacip olan ve amelin merkezi olan konu kalbe elde edilen marifetullahtır. Kul bu merteye ile bir günde bütün insanların amelinin sonucu kadar manevi merteye kat edebilir.⁴⁷ Âlûsî'nin ihsânın marifetullah ile ilişkisine dikkat çektiği görülmektedir. Bu yorum yine Cibril hadisindeki "Allah'ı görüyormuş gibi kulluğu" işaret ettiği gibi Cürçânî'den naklettiğimiz ihsân tanımı ve sonuçlarıyla da örtüşmektedir.

Şinkî'tî'ye (1907-1974) göre Allah Teâlâ'nın varlığı yaratmasının hikmeti, en güzel ameli kimin işleyeceğinin tespit edilmesidir. İmtihan, "çok amel için değil, en iyi amele ulaşmak için" yapıldığından âyette "en iyi amel" buyurulmuştur. Akli başında olan kişinin dünya hayatının en iyi amelin işlenmesi için bir ibtilâ alanı olduğunu anladığında tüm himmetini buna yönlendirmesi gerekir. Bu en büyük hikmet olduğu için Cebraîl Hz. Peygamber'e geldiğinde "Bana ihsândan haber ver" sözüyle "Bana varlığın, imtihanın kendisi için var edilme sebebi olan ihsânı anlat" demişti. Resulullah (a.s.) bu hedefe giden yolda en büyük vaiz ve yanlıştan uzak durmada en büyük engel/kontrol edici unsurun Allah'ın murakabesi ve kulların yaptığı hiçbir şeyin Allah'tan gizli olmayacağını bilmek olduğunu açıklayarak Cebraîl'in "İhsân nedir" sorusuna "İhsân, Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmendir. Sen O'nu görmesen de O seni görmektedir" cevabını vermişti.⁴⁸ Şinkî'tî'nin de vurguladığı gibi âyetdeki ahsen-i amel vurgusu, amelin çokluğunu değil ahsenin önemli olduğunu anlatmaktadır. En iyi amele ulaşmada murâkabe bilincine sahip olmak çok önemlidir. Murâkabe ile elde edilebilen bu keyfiyet mü'minlerin amellerinin çoğaltılmasına değil, ihlâslı, riya ve ucuptan uzak olmasına dikkat çekmektedir. Bu durumda kalbin

⁴³ eş-Şuarâ 26/89.

⁴⁴ el-Bakara 2/10.

⁴⁵ el-Bakara 2/74.

⁴⁶ el-Bakara 2/283.

⁴⁷ Şehâbeddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, thk. Mahmud Abdullah en-Nemr vd (Beyrût: İdâratü't-Tıbbâtî'l-Münîriyye-İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, ts), 12/11.

⁴⁸ Muhammed Emîn eş-Şinkî'tî, *Advâu'l-beyân fî idâhi'l-Kur'ân bi'l-Kurân* (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1426), 3/14.

halleri, amelleri ve hastalıkları gündeme gelmektedir ki ahsen-i amel ve ihsân konularının her açıdan kalb ve halleriyle alakalı olduğu görülmektedir.

Konuyu diğer müfessirlerin değinmediği ancak çok önemli bir husus olan insanın Allah'ın halifesi olma amacıyla yaratılması bağlamında ele alan Mevdûdî'ye (1903-1979) göre bu âyette yaratılışın amacı açıklanmaktadır. Allah, gökleri ve yeri insanı yaratmak için yarattı. İnsanı da hilafet yetkileriyle donatarak, bu yetkilerin kullanımından sorumlu tutarak imtihan etmek için yarattı. Böylece, yaradılışın tüm amacının insanın imtihan edilmesi, kendisine devredilmiş yetkileri iyiye mi yoksa kötüye mi kullandığının muhasebesi ve karşılığında mükâfat ve mücazatının verileceği vurgulanmaktadır. Çünkü bu temel amaç olmaksızın tüm yaradılış eylemi anlamsız ve boşuna olmaktadır. Bundan dolayı kâfirlerin akılsız bir şekilde hayatın yalnızca bir oyun ve eğlence olan şeyler içinde vakit geçirmekten başka bir şey olmasını düşünmeleri hakikati inkârla sonuçlanmıştır.⁴⁹

Mevdûdî'nin izahları aslında ahsen-i amele ulaşmanın farklı bir hedefini açıklamaktadır. Diğer ifadeyle en iyi ameli işlemek aslında bir açıdan sonuç ve hedef olmakla birlikte bir açıdan Allah'ın hilafet görevinin üstlenilmesi için başlangıç aşaması olmaktadır. Bu durumda en iyi ameli işleyen en olgun mü'minler Allah'ın halifeleri olarak yeryüzünü ıslah etmekle görevlendirilmiş olmaktadır. Bu şekilde önce Allah'ın emirlerini uygulayıp ıslah olan insanın, sonra diğer insanları ve dünyayı ıslah etme görevi başlamış olmaktadır. Bu yönüyle en iyi amele ulaşmak bireysel bir hedef olmanın ötesinde tüm insanları ve varlığı ilgilendiren bir mahiyet arz etmiş olmaktadır.

2.2. el-Kehf Sûresi 7. Âyet: Dünyanın Ziyetine Aldanarak Ahsen-i Amel Hedefinden Uzaklaşmak

Konuyla ilgili ikinci âyet nüzul listesinde 69. sırada olan el-Kehf sûresinin 7. âyetidir. Sûrenin ilk altı âyetinde insanları uyarmak için Hz. Peygamber'e Kur'an'ın inzal edilmesi, inkârın, Allah'a çocuk isnadının batıllığı ve müşriklerin iddialarının temelsiz olduğu anlatıldıktan sonra Hz. Peygamber'e müşrikler inanmıyor diye kendini yıpratmaması gerektiği açıklanmaktadır. 7. âyette "(Ey Peygamber! Niye üzülüyorsun ki!) Biz, yeryüzündeki göz alıcı güzellikleri insanları deneyip hangisinin ahsen-i amel işleyeceklerini belirlemek için yarattık" buyrulmaktadır. 8. âyette ise dünyanın insanı aldatan bu çekiciliğinin yok edileceği açıklanarak müşriklerin dünyaya bağlılıklarının anlamsız ve sonuçsuz olduğu vurgulanmaktadır.

Taberî'ye (öl.310/923) göre altıncı ayetle merhametinden dolayı kavminin inadına inkârına çok üzülen Hz. Peygamber kendini harap etmemesi için uyarılmakta, dünya nimetlerinin insanların hangilerinin bu nimetlere, hangilerinin de Allah'ın emir ve yasalarına yöneleceğinin belirlenmesi için yaratıldığını açıklamaktadır. Ahsen-i amelin dünyanın zinetlerinin en çok terk etmek/zâhid olmak, emirlere tabi olup itaat göstermek olduğu söylenmiştir. Bir sonraki âyetle de dünyanın tüm zinet ve güzelliklerini yok olacağı dolayısıyla bunlara yönelmesinin yanlışlığı belirtilmiştir.⁵⁰ Taberî'nin nakil ve izahlarında Hz. Peygamber'e uyarı, dünyevileşen müşriklere imtihanı kaybettiklerinin ve bu yanlışa düşmeyen mü'minlerin sınavı kazandıklarının

⁴⁹ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 2/376.

⁵⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 8/177-179.

beyanı öne çıkmaktadır. Dünyevîleşmek dün olduğu gibi bugün de hakikatten, kemale giden yoldan uzaklaşmanın ve ahireti unutmamanın en önemli sebeplerindendir. Bu durumda ahsen-i amelini önemli bir ayağının dünyevîleşmeye direnmek ve dünyanın ziynetlerinden kalben uzak durmak olduğu anlaşılmaktadır.

Kuşeyrî'ye göre ahsen-i amel en sadık niyetle yapılan, halisane bir şekilde mükâfatı sadece Allah'tan beklenen, kişinin gözünde büyütmediği ve değersiz gördüğü ibadettir.⁵¹ Kuşeyrî'nin izahında ihlâs ve ihlâsı korumanın yolu olarak kişinin amellerini gözünde büyütmemesi dolayısıyla kibir ve ucuba düşülmemesi gibi kalbi durumların öne çıktığı görülmektedir.

İbn Atiyye'nin (öl. 383/993) aktardığına göre ahsen-i amel "hakkinı almak, imanla birlikte gerektiği şekilde infak etmek, farzları yerine getirmek, haramlardan kaçınmak ve mendupları çoğaltmaktır." denilmiştir. Bu görüş güzel olmakla birlikte aslında Hz. Peygamber'in "Bana başkasına sormaya ihtiyaç bırakmayacak bir nasihatte bulun" diyen sahâbîye "Allah'a iman ettim de, sonra istikamet sahibi ol"⁵² buyurması bütün cevapları ve gerekli hususları kapsamaktadır. Zühdün ne olduğu konusunda çok fazla görüş söylenmekle birlikte en doğrusu "Emeli kısa tutarak tûl-i emele kapılmamaktır. Zühd sadece şekilsel olarak aba giymek, kuru ve sert gıdalar yemek değildir.⁵³ İbn Atiyye'nin bu yorumlarıyla bir tür zühd eleştirisi yaptığı, istikamet sahibi olmada şekli dindarlığın değil, tûl-i emele kapılıp dünyevîleşmeden öz ve hedefe bağlı samimi gayretin önemli olduğunu vurguladığı görülmektedir. Bütün mesele istikamet sahibi olmada düğümlendiği için Allah Teâlâ "Rabbimiz Allah'tır deyip istikamet sahibi olanların çok özel ilgi ve lütuflara nail kılınacaklarını" beyan etmektedir.⁵⁴

Sülemî (öl. 412/1022) ahsen-i amelle ilgili olarak "en zahid olmak; en güzel şekilde tevekkül etmek, Allah Teâlâ'nın bütün işleri üzerine alıp tedbir ettiğine yakinen inanarak dünyaya değer vermemek; söz ve fiil olarak kulluğun istikrarlı olması; yapılan ameli görmemek, amel ve fenanın Hak ile Hak için olmasıdır." şeklindeki görüşleri nakletmektedir. Ayrıca ahsen-i amel işleyenlerin marifetullah bilgisine sahip olanlar olduğunu, Allah'ı seven ve iştihak duyanların dünyanın süsleri, yıldız, ayı ve güneşi olduklarını da kaydetmektedir.⁵⁵ Sülemî'nin naklettiği yorumlarda ihlâs, kullukta istikrar, ameli ve kendini görmemek, muhabbetullah ve ahsen-i amelini sonucu olarak marifetullah'a ulaşma öne çıkmaktadır. İhsân Allah'ı görüyormuşçasına kulluk olduğu için bu makama ulaşanlarda marifetullah'a dair bilgilerin oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu yorum ahsen-i amelini sonuçlarının neler olabileceği konusuna açıklık getirmektedir. Bu durumda istikamet üzere halisane yapılan kulluğun marifetullaha dair ilim kapılarını açtığı da söylenebilir. Sülemî'nin "Allah'ı seven ve O'na iştihak duyanları dünyanın süsleri, yıldız, ayı ve güneşi" olduklarına dair yorumunun âyetteki "dünyanın ziynetleri" ifadesiyle alakalı işârî bir te'vil olduğu görülmektedir. Ancak bu te'vilin âyetin bağlamıyla örtüşmediği anlaşılmaktadır.

51 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/209.

52 İbn Mâce, *Sünen*, "Fiten" 12.

53 Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 13/208-210.

54 Bk. Fussilet 41/30-32.

55 Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ el-Ezdî es-Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmrân (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 1/401-402.

Bu âyetle Hz. Peygamber'in teselli edildiğini vurgulayan Râzî'ye göre dünya hayatı kimlerin en itâatkâr ve Allah'a hizmette en sıkı şekilde süreklilik gösterdiğinin açığa çıkması ve cenneti hak etmeleri için geçici bir süre imtihan amaçlı yaratılmıştır. Bundan dolayı insanın dünyanın faniliğini unutmadan yaşaması gerekmektedir.⁵⁶ Kurtubî'ye (öl. 671/1273) göre dünyadaki ziynetin âlimler, yöneticiler ve erkekler olduğu söylene de asıl doğru anlam dünyada olan her şey olmasıdır. Bu âyette Hz. Peygamber teselli edilerek "Ey Muhammed dünyayı ve ehlini önemseme. Biz dünyayı ehli için imtihan yeri ve sebebi yaptık. Kimileri iman kimileri inkâr eder. İnkârları senin zoruna gitmesin ve üzmesin onların karşılıklarını vereceğiz" buyrulmaktadır. Dünya insanı kendine çeken, cezbeden özelliğe sahip olduğu için Hz. Peygamber Müslümanları dünyanın çekiciliğine aldanmamaları konusunda uyarmıştır. Allah hayatı hangi kulların daha zahid davranıp dünyayı terk edeceğini yani en iyi ameli işleyeceğini belirlemek için yaratmıştır.⁵⁷ Râzî ve Kurtubî'nin yorumlarında Hz. Peygamber'i teselli öne çıkmaktadır. Bu âyetin nazil olduğu dönemde Hz. Peygamber'le birlikte sahâbiler de teskin edilmiş ve müşriklere dünyanın çorak bir yere döndürüleceği ve sonuç olarak hayat algılarının yanlış olduğu anlatılmıştır.

Âyetin nüzûl ortamındaki mesajını farklı açıdan izah eden Nîsâbü'rî'ye (ö. 730/1329 [?]) göre Allah Teâla bu âyetle Hz. Peygamber'e "Dünya ve içindekileri, insanları sorumluluklarla imtihan etmek için yarattım. İnatçı kâfirlere nimetlerimi vermeyi kesmediğim gibi ey Muhammed sen de onları davetten vazgeçme ve onlara üzülmeye" mesajını vermektedir. Dünyada en üstünü insan olmak üzere madenler, bitkiler ve hayvanlar olmak üzere üç temel varlık vardır. Ahsen-i amel dünyanın ziynetlerine meyletmekten uzak kalarak zahit davranmaktır.⁵⁸ İbn Cüzey de (öl. 741/1340) ilgili âyetin tefsirinde zahitliğe ve dünyanın faniliğini vurgulamaktadır.⁵⁹ Râzî, Kurtubî ve Nîsâbü'rî'nin Hz. Peygamber'i teselli ve yönlendirme yönündeki izahları bağlam ve muhatapları dikkate almanın âyetler hakkında bizlere ne tür ufuklar açacağını göstermektedir.

Âyetin Hz. Peygamberle ilgisini göz ardı etmeyen Bikâî'nin izahına göre 6. âyetle Hz. Peygamber'in müşriklerin imanları için kendini helak derecesinde üzdüğü anlatıldıktan sonra onu teselli etmek ve hidayetini ancak Allah'ın kudretinde olduğu açıklanması için 7. âyetle dünyadaki nimetlerin gözleri okşayıp, nefisleri heyecanlandırdığı beyan edilmiştir. Daha sonra bütün bunların yaratılma sebebinin insanın gizli duygu, zaaf ve yönlerinin açığa çıkarılması için birer imtihan aracı oldukları ve kimin Rabbine en ihlâslı amel edeceğinin belirlenmesinin amaçlandığı anlatılmıştır. Dünya hayatının zâhiri, oyun ve eğlence olan yönü nefis ve hevâya uygun olduğu için caziptir. Zühde, dünyadan yüz çevirmeye bakan yönü ise Yaratıcının ilmine ve ölümden sonra tekrar diriltmeye gücünün yettiğine davet etmektedir. Ancak bu bilgi ve duyuş hevânın etkisiyle akıllardan gizli kalmaktadır. Bundan dolayı diğer âyetle dünyanın bütün ziynetlerinin yok edilerek kıyametle bitkisiz bir araziye dönüştürüleceği ve hesabı gerçekleşeceği anlatıldı.⁶⁰ Bikâî'nin te'vilinde imtihanın insanın gizli yönlerinin açığa çıkarılması diğer ifadeyle farklı açılardan imtihanla

⁵⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21/81-82.

⁵⁷ Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 13/207-210.

⁵⁸ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en Nîsâbü'rî, *Tefsîru ğarâibi'l-Kur'ân ve rağâibi'l-furkân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 4/406.

⁵⁹ Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/502.

⁶⁰ Bikâî, *Nazmu'd-dürer*, 12/12-15.

insanın her açıdan denenmesi ve hevâya tabi olmanın gerçeği görmeye bir perde oluşturarak insanı yanlış yönlendirdiği açıklanmaktadır. İnsanın imtihanının önemli bir boyutunu hevâ ve hevâye tabi olmama oluşturduğu için bu yorumlar önem arz etmektedir. Benzer hususlara dikkat çeken Elmalılı'ya (1872-1942) göre bugün göz kamaştırıcı o ziynetler, yarın bakarsın dün yokmuş gibi harâb-ü türâb olup gidecek. Onun için güzel amel, o fâni ziynetlere değil, O'nun bâki olan Hâlıkna hizmet etmektir. Binaenaleyh o helâk olacıklara esef ile üzülmemeli, vakit geçirmemeli ve bu imtihan meydanında en güzel amele çalışmalıdır.⁶¹ Kur'ân'ın insanı nefis ve hevânın etkisinden kurtararak olgunlaştırma amacıyla inzal edildiğini düşündüğümüzde nefis ve hevâya cazip gelen her bir hususun ciddi imtihan konuları olduğu ve insanı ahsen-i amelden uzak tuttuğu söylenebilir. Bu âyetlerde dünyanın ziyneti vurgulandığı için tefsirlerde zühd konusunun öne çıktığı görülmektedir. Burada anlatılan zühdün dünyadan el etek çekmek ve inzivaya çekilmek değil Hz. Peygamber ve sahabenin hayatında olduğu gibi dünyevileşmeye direnmek, kalben ahirete ve Cenâb-ı Hakk'ın rızasına yönelmek olduğu anlaşılmaktadır. Diğer ifadeyle dengeli zühd tavrı dünyevileşme ve sonuçları üzerine kurulu müşrik zihniyet ve yaşamı reddetmeyi ve alternatif olmayı da kapsamaktadır.

2.3. el-Mülk Sûresi 2. Âyet: Ölüm ve Hayatın İnsanın Ahsen-i Amele Ulaşması İçin Yaratılması

Konumuzla ilgili üçüncü âyet nüzul listesinde 77. sırada olan el-Mülk 2. âyettir. Sûrenin birinci âyetinde mutlak hükümlerinin elinde olduğu Allah Teâlâ'nın yüce, aşkın, cömert ve her şeye kadîr olması beyan edilmektedir. İkinci âyette ise "Hanginizin en iyi davranacağı/ahsen-i amel işleyeceğini sınamak için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok başıslayıcıdır" buyrulması varlığın amacı anlatılmaktadır. Bu âyette konuyla ilgili diğer iki âyetten farklı olarak hayat ve ölümden bahsedilmektedir.

Mukâtil b. Süleymân'ın nakline göre İbn Abbas (öl. 68/687-88) "Hayat ve ölüm kimin farzları en iyi şekilde yerine getireceği belirlenmesi için yaratılmıştır" demiştir.⁶² Mâtürîdî'ye (öl.333/944) göre ölüm insanların korktuğu, hayat ise sevip rağbet ettikleri bir durumdur. Bu imtihan kimin şerden en çok korkup uzak duracağını ve hayra en çok rağbet edeceğini tespit etmek için yapılmaktadır. Ebedi ölüm, ebedi azaptır. Ebedi hayat ise cennettir. Bu durumda ölüm ebedi azaptan korkutmak, hayat ise ebedi hayata teşvik ve rağbet ettirmek için var edilmiştir. İnsanın rağbeti doğru olana olduğunda ameli güzel, rağbet ve korkusu yanlış olduğunda ameli kötü olur. Ölüm ve hayat insanın bunları tefekkür edip ders alması için yaratılmıştır.⁶³ Mekkî b. Ebî Tâlib'in (öl. 437/1045) izahına göre Yüce Allah dirilerin hayatının son bulması için ölümü, ölümlerin dirilmesi için de hayatı sizi imtihan ederek hanginizin en iyi ameli işleyeceğini belirlemek ve ona göre ahirette karşılık vermek için yaratmıştır.⁶⁴ Bu müfessirlerin izahlarında ölüm ve hayatın farzların en iyi şekilde yerine getirilmesi, ahsen-i ameile ulaşmak ve ölümden ders

⁶¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000), 5/370.

⁶² Mukâtil, *Tefsîr*, 3/381.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 5/188-189.

⁶⁴ Ebu Muhammed Mekkî b. Ebî Talib, *el-Hidaye ilâ bulûgi'n-nihâye* (Câmiatü's-Şârika Külliyyatü'd-Dirâsâtü'l-Ulyâ ve'l-Bahsî'l-İlm, 2008), 7590-7591.

alarak ebedi hayatın yaşanacağı cennete rağbet etmenin önemine dikkat çekilmektedir.

Sülemî'ye göre ahsen-i amel "istikamet sahibi olmak", "ameliyle övünmemek", "tevekkül sahibi olmak", "nefsinin ayıplarını ve Allah'a giden yolu en iyi bilmek" gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁵ Bu durumda imtihanın amacı bu vasıfta insanların ortaya çıkması olmaktadır. Kuşeyrî imtihanın insanların deneme ve sıkıntı anlarında sabır; nimet vakitlerinde şükür hallerinin açığa çıkması için yaratıldığını kaydetmektedir.⁶⁶ Bu yorum Mâtürîdî'nin "İbtîlâ gizli olanın zâhir olması, gâib olanın huzura gelmesi içindir" yorumuyla örtüşmektedir. Bu durumda insan, çok farklı duygu, düşünce, alışkanlık, yönelim ve zaafların olduğu bir kapalı bir kutu gibi olmaktadır. İmtihanın devamlı ve çok farklı konularda olması insanın her yönden denenmesini ve kendi gerçekliğiyle yüzleşmesini sağlamış olmaktadır.

Zemahşerî'ye göre amelin en iyisi en ihlâslısı ve en doğrusu demektir. Amel ihlâslı olur ancak doğru yapılmazsa veya şeklen doğru olup ihlâslı olmazsa kabul edilmez. Amelin halis olması sadece Allah rızası için yapılmasıdır. Doğru olması ise sünnet üzere olmasıdır. Bir sahâbî bu âyeti okunup ahsen-i amelin anlatıldığı kısma geldiğinde Hz. Peygamber, "Allah hayatı ve ölümü hanginizin en iyi akla sahip olacağını, haramlardan en çok sakınanınız (vera' sahibi olanınız) ve Allah'a itaatte en hızlı olanınızı belirlemek için yarattı" buyurmuştur. Hz. Peygamber bu hadisiyle imtihanın "Allah'ı bilmede en akıllı olan/en iyi bilen ve O'nun amaçlarını/hedeflerini en iyi anlayanın belirlenmesi için yaratıldığı" anlamını kastetmiştir. Âyetin sonunda Allah'ın azîz ve gafûr olduğunun beyanı kötü amel işleyen her zaman galip, azîz olan Allah'ı aciz bırakamayacağı ve günahkârlardan tevbe edenleri bağışlayacağını açıklamaktadır.⁶⁷ Zemahşerî'nin izahında güzel amelin sünnet üzere ihlâsla yapılması gerektiği aksi takdirde kabul edilmeyeceği ve akli iyi kullanma vurgulanmaktadır. Zemahşerî'nin sünnete uygun ihlâslı amel tanımı kısa olmakla birlikte çok geniş anlam içermektedir.

Râzî'ye göre ibtîlâ, insanın itaat mi yoksa isyan mı edeceğini tecrübe ve imtihan etmektir. Ahsen-i amelin ne olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. 1. En ihlâslı ve en doğru, sünnet üzere yapılan ameldir. 2. Katâde'den (öl. 117/735) nakledilen rivayette "aklı tam olmak" vurgulandığı ve ameller akıl üzerine terettüb ettiği için ahsen-i ameli "en kâmil akıl" diye açıklamak uygun olur. 3. Hasan-ı Basrî'den (öl. 110/728) "Hanginiz dünyada en zahit olacağı açığa çıksın diye yaratılmıştır."⁶⁸ Râzî'nin naklettiği yorumlarda ihlâs, aklın kemâli ve zühdün vurgulandığı görülmektedir.

İbn Cüzey'in izahına göre mülk Allah'ındır. O, mülkten küçük bir payı ölümlü dünyadaki fâni insanlara emaneten nasıl davranacaklar diye vermektedir. Dünya ehli ölümlü oldukları için âyetteki mevtin dünyayı; ahiret bâkî olduğu için de ayetteki hayatın ahireti anlattığı söylenmiştir.⁶⁹ İbn Kesîr'e (öl. 774/1373) göre âyette en hayırlı amel kastedilmiştir. Muhammed b. Aclân'ın (ö. 148/765) da dediği gibi ayette

⁶⁵ Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr*, 2/339-340.

⁶⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/337.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/479-480.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/56.

⁶⁹ Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, 2/466-467.

çok amel değil en iyi amel vurgulanmıştır.⁷⁰ Naklettiğimiz görüşlerde de dünyanın faniliği öne çıkmaktadır. el-Hümeze sûresinde de anlatıldığı gibi insan dünyevileşip ölümü unuttuğunda sahip olduğu mal ve mülkünü kendisini ebedi kılacağını zannederek hakikatten uzaklaşmakta ve azaba müstehak olmaktadır.⁷¹ Bu durumda hayatı doğru anlamının ve ahsen-i amele sahip olmanın ilk şartının fani hayattan çok ölümü dikkate almak olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyu mânevî makamları da dikkate alarak açıklayan Bursevî'ye göre âyetteki "ahsen" kelimesi lafzî olarak mukarrabûnun ameline, işâreten ise ebrâr, kâfirler ve münafıklar gibi mukarrabûnun dışındakilerin hal ve amellerine işaret etmektedir. İnsanın niyeti boşlukta kalmaz. Eğer bir insanın dil ve kalbindeki niyeti dünyaya yönelik ise bu niyet ve amel açısından kötü durumda olan kâfirlerin halidir. Eğer bir kişinin dildeki niyeti ahiret, fakat kalbindeki niyeti dünya ise bu söz ve amel açısından en kötü durumda olan münafıkların halidir. Eğer kişinin hem söz hem de kalbindeki niyeti ahiret ise bu ebrâr makamında olanların güzel halidir. Eğer bir kişinin dil ve kalbindeki niyeti sadece Allah'ın vechi/rızası ise bu en güzel hal olan mukarrabûnların halidir. Âyette "hasen/iyi" değil de "ahsen/en iyi" buyrulduğu için mukarrabûnden olmak en büyük maksat olmaktadır. "Ahsen-i amel en ihlâslı ameldir" şeklindeki görüş de en yüce maksat olan Allah rızasını hedeflediği ve hadislerde de ihlâslı olmayan amelin kabul edilmeyeceği açıklandığı için doğru bir izahtır. Hz. Peygamber'in namazını düzgün kılmayan/ikame etmeyen bedeviye "Kalk namazını tekrar kıl" demesi⁷² de ihlâslı olmayan ibadetlerin geçerli olmadığını anlatmaktadır. Allah Teâlâ da riya ve nifak ehlinin amellerini kabul etmemektedir.

Ayrıca âriflerden "ahsen-i amel kişinin amelini unutmamasıdır" şeklindeki görüşler de ihlâsın mertebelerini anlatmaktadır. İhlâs sadece havvâsın ulaşabileceği Yüce Allah'ın büyük sırlarından bir sırdır. İmtihandan amaç en iyi amelleri işleyen ortaya çıkarılması olduğu için imtihan çok farklı konularda olmaktadır.⁷³ Bursevî'nin yorumlarının daha önce aktarılan bütün izahları kapsadığı ve ek olarak da açıkça mukarreb ve ebrâr gibi manevi olarak üst makamlarda olanlardan bahsettiği görülmektedir. Bursevî'nin ahsen-i amel ile mukarrabûnlar arasında ilişki kurması ve âyeti bu eksende tefsir etmesi de dikkat çekicidir. Vâkıa sûresinde Allah'a en yakın olan kulların sâbikûn ve mukarrabûn olarak tavsif edilmekte ve en özel lütuflara mazhar olacakları anlatılmaktadır.⁷⁴ Bu durumda ahsen-i amel işlemenin kişiyi ihsân makamına ulaştırdığı, bunun da Allah'a kurbiyeti anlattığı dolayısıyla bu mü'minlerin Allah'ın seçkin kulları olduğu anlaşılmaktadır.

Şevkânî'ye (öl. 1250/1834) göre imtihan sadece iyi ve en iyi amelleri değil iyi ve kötü tüm amelleri kapsamaktadır. İmtihandan asıl maksat muhsinlerin ihsânlarının kemalinin ortaya çıkmasıdır.⁷⁵ Şevkânî'nin izahlarında imtihandan asıl maksadın muhsinlerin ihsânlarının kemalinin ortaya çıkması olduğu vurgulanmaktadır. Elmalılı'nın izahına göre bu imtihan ile dünya hayatını doğru

⁷⁰ Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid vd (Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1421), 14/71.

⁷¹ el-Hümeze, 104/1-9.

⁷² Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmîzî, *Sünenü't-Tirmîzî*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Salât" 110.

⁷³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/77-78.

⁷⁴ el-Vâkıa 56/10-26.

⁷⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrahman Umeyra (San'a: y.y., t.s.), 5/343-344.

anlayanlar mertebeden mertebelere yükselecek, bâtila gidenler mülk-i ilahide tenzili mertebe veya muvakkaten veya müebbeden tard ve hasil-ı amellerine göre mahrumiyetler, zillet ve acılara düçar olacaklardır. Allah Teâlâ'nın yanında tahsin olunup rızasına erilmeğe, hayatta bulunan ve gelecek olan kavimlerin hayattan hakiki intifa ve istifadesine daha elverişli zâhir ve bâtın da daha doğru, daha halis iş gören kim olduğu hakikati hakkıyla tebeyyün etsin diye imtihan var edilmiştir. Buradaki en güzel amel, iman, ilim, niyyet, ihlâs gibi kalbi ve batını amellerle dil ve sair cevrihten sudur eden güzel amellerin hepsine şamildir. Allah şeytanları, onların yoluna giden kâfirleri aziz ismiyle zelil edecek, ahsen-i amel işleyenleri ğafur ismiyle affedecektir.⁷⁶ Elmalî'nin izahlarında da ahsen-i amel kalb ve organların birlikteliğiyle ortaya çıkacağı, bu hayatta ehl-i imanının mertebeden mertebeye yol kat edeceği belirtilmektedir. Bu durumda ahsen-i amel ve bu amelin kişiyi ulaştırdığı mertebenin en üst makam olduğu farklı şekilde vurgulanmış olmaktadır.

Mevdûdî'ye göre "hangi insanın en iyi ameli işleyeceği" cümlesi pek çok gerçeğe işaret etmektedir. Birincisi, ölüm ve hayat Allah'tandır. Hiç kimse bir başkasına hayat veremez, ölüm de getiremez. İkincisi, kendisine iyilik ve kötülük yapabilme kudreti verilen insanın yaratılışı maksatsız değildir, bilakis Allah onu imtihan etmek maksadıyla yaratmıştır. Bu hayat insana bir imtihan süresidir ve ölüm bu sürenin sona ermesi demektir. Üçüncüsü, Yaratıcı'nın bu süreyi (fırsatı) insana vermesinin nedeni, onun iyi mi, kötü mü olduğu dünyada fiilen ispatlansın dıyedir. Dördüncüsü, hangi davranışın iyi veya kötü olduğunu belirtmek yetkisi ancak Yaratıcı'ya, yani imtihanı yapan Zat'a aittir. Bundan dolayı kulun hangi amellerin Allah katında makbul olduğunu bilmesi gerekir. Beşincisi, bu imtihanın kendiliğinden çıkan sonuca göre, herkes yaptığı davranışın karşılığını (ceza ve mükâfat) mutlaka görecektir. Çünkü bu karşılık olmasaydı, bu imtihanın bir anlamı olmazdı.⁷⁷

el-Mülk sûresi 2. âyette ölüm hayattan önce zikredilmektedir. Râzî, âyette niçin önce ölümün, sonra hayatın zikredildiğine dair farklı görüşleri nakletmektedir. Birincisi, insan nutfe, alak ve mudga halinde ölü sayılır. Ruh üflendiğinde canlandığı için; ikincisi, ölüm ile fâni olan dünya hayatı, yaşama ile ebedî olan ahiret hayatı kastedildiği için; üçüncüsü, Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadiste mahşerde ölüm bir koç şeklinde kurban edilecek ve sonra ebedi hayat başlayacağı için; dördüncüsü ise ölüm insanları hayırlı amellere teşvik edip yönlendiren en etkili konu olduğu için önce ölüm zikredilmiştir. Râzî'ye göre âyetteki takdim ve te'hirin sebebi de dünya hayatının ölümlü; ahiretin sonsuz olmasındandır.⁷⁸ Râzî'nin ölümün önce zikredilmesi konusundaki görüşlerde dünyanın faniliği vurgusu öne çıkmaktadır. Bu vurgu genel olarak Kur'ân'ın, özel olarak da âyetin anlamıyla örtüşmektedir. İnsanın yaşadığı yanlışların çoğunun ölümün unutulmasından diğer ifadeyle dünyevileşmekten kaynaklandığını düşündüğümüzde âyetin lafız tertibinin ve mesajlarının ne kadar anlamlı olduğu görülmektedir.

Nîsâbûrî'ye göre ölümden sonra hayat vardır. Bu hayatta fakir, zengin, köle ve efendi eşit olacak ve sadece yapılan hayırlar/iyilikler fayda verecektir. Âhiretteki bu takdim te'hir insanları iyi ameller işlemeye ve haramlardan uzak durmaya çağırmaktadır.⁷⁹ Şevkânî'ye (öl. 1250/1834) göre eşyada asıl olan adem olduğu için

⁷⁶ Yazır, *Hak Dini*, 8/110, 113-114.

⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/416.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/56.

⁷⁹ Nîsâbûrî, *Tefsîru ğarâibi'l-Kur'ân ve rağâibi'l-furkân*, 6/325.

âyette önce ölüm zikredilmiştir. Hayat yokluğa arızı olarak eklenmiştir.⁸⁰ Şevkânî'nin izahlarında eşyada asıl olanın adem olduğunu vurgulaması önem arz etmektedir. Bu durumda âyet dünyaya bağlanan insana ölümü hatırlatmakta ve fani hayatla kalbi bağını keserek ebedi hayattaki en üst manevi makamlara ulaşmanın yolu olarak ahsen-i amele teşvik etmiş olmaktadır.

Âyette niçin önce ölümün zikredildiğiyle ilgili olarak diğer tefsirlerdeki görüşlerin nakledildiği *Kur'ân Yolu* tefsirinde sonuç olarak şunlar kaydedilmektedir: "...Bizce de isabetli olan yoruma göre ölüm insanlara hayatın sorumluluğunu hatırlattığı, onları iyi işler yapmaya teşvik ettiği ve bir uyarıcı olduğu, nihayet insanda "imtihan" sorumluluğunu daha canlı tuttuğu için âyette ölüm önce zikredilmiştir. Nitekim hayat bir hayırlı faaliyetler alanı, ölüm ise bu faaliyetlerin karşılığının verileceği ebedî varlık sahnesine geçişi sağlayan dönüm noktası, Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi bir uyarıcıdır. İfadenin akışına ve lafız güzelliğine daha uygun olduğu için "mevt" (ölüm) kelimesinin önce geldiği de düşünülebilir.⁸¹ Mevdûdî'nin ve *Kur'ân Yolu* tefsirinde kaydedilen yorumlarda hayatın amacı ve imtihanın hikmetinin öne çıktığı görülmektedir.

Buraya kadar ele aldığımız âyetlerle ilgili yorumlarda ahsen-i amel işleminin önemi ve semereleri üzerinde duruldu. Bazı âyetlerde iyilik/hasene işleyenlerin nail olacakları mükâfatlar açıklanmaktadır. en-Nahl sûresi 30-32. âyetlerde müttakilerin cennetlik oldukları ve ölüm anlarında meleklerin onların canlarını güzel bir şekilde alarak cennetle müjdeleyecekleri beyan edilmektedir.⁸² Yunûs 26. âyette ise "Hasenât işleyenlere husnâ/en güzel karşılık ve bir de ziyade var, (mahşerde) yüzlerine ne bir kara bulaşır ne zillet, onlar Cennet ashabı olarak orada ebedi kalacaklardır" buyrulmaktadır. Bu âyetteki husnâ ve ziyade dünya ve ahiretteki sevaplar, kat kat mükâfatlar ve Allah'ın rızası olarak, cennet olarak açıklanmış ayrıca ziyade Allah'ı görmek olarak da tefsir edilmiştir.⁸³ Bu bilgilerden dünyada hasene işleyerek müttaki olanların dünyada, ölüm anında ve ahirette özel lütuflara ve en özel lütuf olarak da Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmeye müşerref olacakları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Ele aldığımız âyetlerde insanın ve hayatın yaratılma sebebinin ahsen-i amel işleyenlerin/kemâl mertebelerine ulaşanların ortaya çıkması olarak beyan edilmektedir. Lafzen kısa bir ifade olan ahsen-i amelin müfessirlerin izahlarından da anlaşılacağı gibi çok geniş ve derin anlamlara sahip olduğu görülmektedir. Eğitilmek ve olgunlaşmak için hem fücûrun hem de takvanın ilham edilmiş haliyle dünyaya gelen insandan kendini gerçekleştirme, fücurdan arınması talep edilmektedir.

Âyetlerde "Kimin çok amel edeceğinin değil, en iyi amel edeceğinin vurgulanması" hedef olarak gösterilen amelin, üst bir amel olduğuna işaret etmektedir. Müfessirlerin izahlarından ahsen-i ameli en güzel niyet, istikamet, kararlılık, tevekkül sahibi olan, tûl-i emele kapılmayan, yaptığı amelleri görmeyen ve karşılığını sadece Allah'tan bekleyenlerin işleyebileceği görülmektedir. Bu durumda

⁸⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/343-344.

⁸¹ Hayreddin Karaman vd, *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), 5/416-417.

⁸² Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/579.; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/557.

⁸³ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Abdülmansûr b. Abdurrahman (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfi, ts), 2/432-433; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/616.

ahsen-i amel bir anda yapılan değil, uzun çabalar, nefis ve diğer olumsuz etkenlerle yapılan mücadeleler sonucunda belli olgunluğa ulaştıktan sonra yapılan en makbul ameller olarak karşımıza çıkmaktadır. Âyetlerde ahsen-i amelin hedef olarak gösterilmesi Allah'ın mü'min kuldân istediği seviyenin yüksek olduğunu, dolayısıyla hedeflenen Müslümanlığın ciddiyet, ihlâs ve istikamet gerektirdiği anlaşılmaktadır. Bu konular yeterince dikkate alınmadığında niyet, ibadet ve davranışlarında çok farklı eksiklik ve problemleri olan, dolayısıyla yaratılış amaç ve hedefinden uzak Müslüman kişilikler ortaya çıkabilmektedir. İman-amel ilişkisini aşırı yorumlayan zümrelerin düştüğü yanlışlara düşmeden, Hz. Peygamber'i üsve-i hasene edinerek hayatı ve insanı bir bütün olarak kuşatarak ahsen-i amel hedefine ulaşmanın yol, yöntem ve dilinin inşa edilmesi gerekmektedir.

İnsanı yanlış sevk eden etkenleri aşarak ihlâslı bir şekilde sünnet üzere yol alanlar, mertebeden mertebeye geçerek ihsân makamına yükselmektedir. Bu mertebenin kulu özel ikram ve lütuflara mazhar kıldığı gibi marifetullah konusunda da bilgi ve tecrübe sahibi yaptığı görülmektedir. Bu da Allah'ın belirlediği şekilde kulluk etmenin sadece şekilsel ibadetler ve bilinen sonuçlarının dışında kalbi ve ilmi konularda daha deruni sonuçlara sahip olduğunu göstermektedir. İhsân "Allah'ı görüyormuşçasına kulluğun yapıldığı" bir makam olduğu için Allah'a kurbiyeti ve Allah'ın veli kulu olmayı da içermektedir. Ayrıca ahsen-i amel hedefinin Müslümanların vasat ümmet olma yükümlülüğüyle de ilişkili olduğu söylenebilir.

Kalb, tüm düşünce ve davranışların ıslah ve ifsad merkezi olduğu için ahsen-i amele ulaşmada kalbin ve hallerinin merkezi bir konumda olduğu söylenebilir. Âyetlerde namazda huşu sahibi olunmaya;⁸⁴ oruç, hac, tesettür gibi konuların amacının takvaya ulaşmak olduğu;⁸⁵ kurbanın et ve kanının değil sadece kişinin takvasının Allah'a ulaştığının vurgulanması da⁸⁶ tüm davranışlarda en iyi olanın elde edilmesinin hedeflendiğini göstermektedir. Kur'ân'da bütün konuların kalple ilişkili anlatılması kalbin merkezi konumunu anlatmaktadır. Bazı müfessirlerin de işaret ettiği gibi kalb ve kalbin amelleri konularının daha dikkatli düşünülmesi ve ihmal edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Kur'ân bir bilgi kaynağı olmaktan öte insanın ve hayatın varlığının amacını ve kemale ermenin yolunu peygamberler ve salih insanlar örneğinde açıklayan bir hayat rehberidir. Bundan dolayı fikri ve ilmi faaliyetlerin salt epistemolojik tarzda değil, insanın yaratılış amacı olarak ahsen-i amel ve ihsân konuları ihmal edilmeden yapılması gerektiği görülmektedir.

Ahsen-i amel, ihsânla ve manevi mertebelerle ilgili açıklamalar Kur'ân'ı, insanı ve yaratılış amacını anlamaya ve istenilen hedefe ulaşmaya çalışırken sadece fıkıh, kelim, hadis ve tasavvuf gibi bir ilim ve usule bağlı kalma tarzındaki parçacı yaklaşımların yeterli olmadığını göstermektedir.

Hûd sûresi 7. âyette Allah'ın kudreti, müşriklerin dirilişe inanmaya ve Kur'ân'a sihir demeleri; el-Kehf sûresi 7. âyette dünyanın çekiciliği ve faniliği; el-Mülk 2. âyette ölüm ve hayat konularının öne çıktığı görülmektedir. Bu âyetlerde vurgulanan hususların insana yaratılış amacını, hakikati bulma yolunu ve hakikate sadık kalarak

⁸⁴ el-Mü'minûn 23/2.

⁸⁵ Bk. el-Bakara 2/183; el-Bakara 2/197; el-A'raf 7/26.

⁸⁶ el-Hac 22/37.

zihni ve ameli tüm yanlışlardan uzak durmada temel olan bilgileri öğrettiği söylenebilir.

Âyetlerin Mekke’de nazil olduğunu dikkate aldığımızda müşriklerin inkâr ve tepkilerine üzülen Hz. Peygamber’in teselli edildiği ve onların inkârına çok üzülmemesi konusunda uyarıldığı anlaşılmaktadır. Bu uyarı ve teselliler aynı ortamı paylaşan sahâbileri de kapsamaktadır. Âyetlerde hayat ve imtihanın anlamı açıklandığı için Hz. Peygamber ve sahabilere “Siz vahiyle hayatı ve var oluş amacınızı doğru anladığınız için hak yoldasınız, bunda sabit kalın, imtihanı kazanıyorsunuz”; kendilerini üstün ve güçlü gören müşriklere de “Siz hayatı, yaratılış amacınızı ve dünyanın ziynetlerini yanlış anlayıp, yanlış hayat tarzına sahip olduğunuz için kaybediyorsunuz.” mesajları verilmiştir.

Müfessirlerden Zemahşerî, Bikâî, Bursevî, Şevkânî ve Elmalılı’nın mü’minleri amelleri doğrultusunda manevi mertebelere/makamlara göre sınıflandırdıkları görülmektedir. Ahsen-i amel ve Allah’a kurbiyete giden yolun basamakları olduğu anlaşılan bu sınıflandırmalar âyetlerde herkesin anlayacağı şekilde sistematik olarak isimlendirilmemektedir. Ancak kullanılan kavramlar ve muhataplar dikkatli bir şekilde ele alındığında insanın manevi dünyasında bazı mertebelerin bulunduğu anlaşıldığı için müfessirlerin bu şekilde izahlarda buldukları ifade edilebilir. Ayrıca en-Nisâ 95-96; et-Tevbe 19 ve el-Hadîd 10 gibi âyetlerde de sahabeye yönelik sınıflandırılmaların yapılması da bu konuda delil olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmud. *Rûhu’l-meânî*. thk. Mahmud Abdullah en-Nemr vd. Beyrût: İdâratü’t-Tıbbîl-Münîriyye-İhyâu’t-Turâsîl-Arabî, ts.
- Bikâî, Ebû’l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *Nazmu’d-dürer fî tenâsubi’l-âyâti ve’s-suver*. Kâhire: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu’l-Buhârî*. ed. Bedreddîn Çetiner. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l-beyân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsîl-Arabî, ts.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. *et-Ta’rifât*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. Beyrût: Dâru’n-Nefâis, 2018.
- Çağrı, Mustafa. “İhsân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru’l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413.
- Fîruzabâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb. *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi’l-kitâbi’l-azîz*. thk. Muhammed Ali Neccâr. Beyrût: el-Mektebetu’l-İlmiyye, ts.
- İbn ‘Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali. *el-Lubâb fî ‘ulûmu’l-kitâb*. thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd vd. 20 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâil. *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid vd. 15 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1421.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mecdî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1431.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, 1426.
- Karaman vd, Hayreddin. *Kur'ân Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- Kelbî, Muhammed b. Ahmed b. Cüzey. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Kurtubî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Hasen et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1427.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik. *Letâifü'l-işârât*. III Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbu't-tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Âruçi. Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, 2017.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Abdulmansûr b. Abdurrahman. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfi, ts.
- Mekkî b. Ebî Talib, Ebu Muhammed. *el-Hidaye ilâ bulûgi'n-nihâye*. Câmiatü's-Şârika Külliyyatü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ ve'l-Bahsi'l-İlm, 2008.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Ahmed Ferid. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî. *Tefsîru ğarâibi'l-Kur'ân ve rağâibi'l-furkân*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Polat, Hüseyin. "Kur'ân-ı Kerîm'de İhsân Kavramına Filolojik Bir Yaklaşım", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Aralık 2012), ss. 113-133.
- Râzî, Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401.
- Semerkandî, Ebû Seleme. *Mâtürîdîliğin Temel İnanç İlkeleri*. çev. Ahmet Salim Kılavuz. İstanbul: Endülüs, 2019.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ el-Ezdî. *Hakâiku't-tefsîr*. thk. Seyyid İmrân. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.
- Şeker Necmeddin - Yeksek Ferize. "Hadislerde İhsân Kavramı", *Akademik-Us* 3/1 (Eylül 2019), 15-39.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrahman Umeyra. 5 Cilt. San'a: y.y., t.s.
- Şinkîti, Muhammed Emîn. *Advâu'l-beyân fî idâhi'l-Kur'ân bi'l-Kurân*. 9 Cilt. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1426.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmîzî*. ed. Bedreddin Çetiner. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000.
- Yüce, Mustafa. "İnanç-Ahlak İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsân Kavramları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2(Aralık 2013), 111-148.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 2008.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008.